

خانواده متعالی در اسلام^۱

چکیده

خانواده نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن، شکل می گیرد و با تولید مثل افزایش می یابد. تعالی خانواده یعنی به جنبه های حقیقی انسان پرداخته شود و زمینه های رشد فکری، روحی و اخلاقی زن و مرد فراهم شود و هر دو آگاهانه و مسئولانه فرزندان را بر مدار تربیت الهی و خوی انسانی آموزش و پرورش دهند تا به تولد ثانویه؛ یعنی «تولد اخلاقی انسانی» برسند. ملاک برتری در خانواده متعالی، برخورداری از فضیلت ها و ارزش های اسلامی است که خانواده در سایه آن به آرامش می رسد. زن و شوهر با آگاهی از دستورات اسلام و روابط بین همسران و فرزندان در خانواده موجب تحکیم و پایداری و تعالی این بنا می شوند و با همان انگیزه که بر تشکیل آن اقدام کرده اند بر دوام و تعالی آن اصرار می ورزند تا وحدت و پویای این نهاد مقدس حفظ شود.

کلید واژه: خانواده، خانواده متعالی

مقدمه

خانواده به عنوان رکن اصلی جوامع بشری و البته سرنوشت سازترین آن ها همواره مورد توجه بوده است. این اجتماع کوچک قطع نظر از کارکرد روانی اش که کانونی آرامش زاست؛ بستر و مکانی است که برای رفع نیازمندی های حیاتی و عاطفی انسان بنا شده است. پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین، حمایت و هدایت آن به جایگاه واقعی و متعالی اش همواره سبب اصلاح خانواده بوده، غفلت از آن موجب دور شدن از حیات حقیقی و سقوط در ورطه هلاکت و ضلالت می شود. قرآن کریم با نگاه ویژه به این کانون مهم و مقدس، توجه بشر را به تشکیل خانواده ای متعالی جلب می کند و بهترین الگوها را برای شناسایی خانواده متعالی به جهانیان معرفی می کند. تحقیق حاضر کاربردی، توصیفی و تحلیلی با روش کتابخانه ای به دنبال پاسخ به این پرسش که شاخصه های خانواده متعالی در اسلام چیست؟

^۱ کلتوم رجبی، طلبه سطح ۳ موسسه آموزش عالی حوزوی زینبیه، krajabi2000@gmail.com

درباره موضوع پژوهش کتاب مستقلى يافت نشد اما با مرورى گذرا و تحقيقات انجام شده در برخى آثار مانند، پايان نامه با عنوان بايسته هاى خانواده متعالى با تاكيد بر روايات صادقين عليه السلام پرداخته است. مقاله خانواده متعالى، خانواده متعالى را در قرآن به طور كلى بيان كرده است. كتاب خانواده در اسلام، خانواده متعالى را به صورت روابط بيرونى و روابط درونى تا حدى توجه شده است ولى شاخصه هاى خانواده متعالى در اسلام مغفول مانده است به همين دليل اين پژوهش فقط به مهمترين شاخصه هاى خانواده متعالى مى پردازد.

مفهوم شناسى

خانواده: خانواده كوچكترين واحد اجتماعى كه شامل اهل خانه پدر و مادر و فرزندان آن هاست، تيره، خاندان، دودمان، فاميل است. (عميد، ج ۲، ۱۳۹۰، ص ۷۱۸) اهل لغت خانواده را به معنای اسره، عائله (سعیدی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۲) خاندان، تبار، اهل خانه از پدر و مادر و فرزندان و توابع می داند. شیرازی، صالح، مراد حاصل ج ۲، ج ۳، ۱۳۸۹، ص ۲۳۹) اهل خانه اهل بیت، مجموعه افراد دارای پیوند سببی یا نسبی که در زیر یک سقف زندگی می کنند. مجموعه خویشاوندان، خاندان، تیره می باشد. (معین، ۱۳۸۱، ص ۳۹۹) خانواده نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن، شکل می گیرد و با تولید مثل افزایش می یابد. (محمدي ری شهری، ۱۳۸۷، ص ۴۵) خانواده هسته ی واقعی همیشه عنصر زناشویی و عنصر هم خونی را یک جا در خود دارد. (زاهدی مازندرانی، ۱۳۷۶، ص ۳۸۱)

بنابراین خانواده را می توان هسته ی اصلی و نهادی دانست که با ازدواج زن و مرد شکل می گیرد و با تولید مثل توسعه می یابد.

هر قوم و ملتی به مقتضای زمان و مکان و عوامل موثر بر آن و جو حاکم بر زندگی آن شکل خاصی و ساختار ویژه ای دارد، به طور طبیعی همان شکل و ساختار منشأ تصمیم ها و انگیزه حرکات و سکناات آن قوم و ملت خواهد. (حسینی دشتی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۵۷۷)

خانواده متعالی: مقصود از خانواده متعالی این است که با عنوان متکامل، بالنده، و خود شکوفا نیز شناخته می شود. این الگو عالی ترین الگوی زندگی در میان سایر الگوها به شمار می رود. (محمودیان، شرفی، خوش بین، احمدی، ۱۳۸۳، ص ۸۳) در خانواده متعالی نه تنها مشکلات مورد بررسی قرار می گیرد و تلاش برای حل آن ها می شود، بلکه ظرفیتها و استعدادهای افراد تا مرز خود شکوفایی مورد استفاده قرار می گیرد.

بنابراین خانواده متعالی خانواده ایی است که افراد آن خانواده در بالا بردن ظرفیتها تلاش بسیاری کردند و با بررسی و حل مسائل به طرز صحیح در رشد و تعالی خود می کوشند.

خانواده متعالی در اسلام

خانواده سنگ بنای جامعه و سلول اولیه اجتماع محسوب می شود. جامعه با نهاد خانواده و گسترش توسعه ایی آن به وجود می آید لذا نیل به جامعه سالم مستلزم سالم بودن خانواده ها است بلکه در سطحی بالاتر متعالی بودن خانواده ها باعث به وجود آمدن جامعه متعالی می شود. بنابراین برای داشتن زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی لازم است که مهم ترین شاخصه های خانواده متعالی در دو بخش اعتقادی و اخلاقی مورد بررسی قرارگیرد چرا که اگر زندگی خوب و نیکو باشد می توان از خانواده متعالی گفت وگو کرد و شرایط تحقق آن را انتظار داشت.

شاخصه های اعتقادی خانواده متعالی

۱- ایمان به خدا

اعضای خانواده متعالی باید یک سلسله عقاید اسلامی را باورداشته و به آن ها ایمان بیاورند. تمام این باورها و اعتقادات برای اصلاح خانواده و اجتماع و حفظ تعادل در جامعه انسانی و جلوگیری از هرج و مرج اخلاقی و جنگ و ستیز و مفسد اجتماعی و مصیبت های گوناگون در دنیا و دستیابی او به خوشبختی در آخرت است. بدین ترتیب بررسی شاخصه های اعتقادی که شامل ایمان به خدا، اعتقاد به

رسالت، امامت و اعتقاد به زندگی پس از مرگ خانواده متعالی در اسلام می تواند در تعالی و تقویت زندگی خانوادگی تاثیر به سزایی داشته باشد.

عقیده بالاترین نقش را در زندگی فردی و اجتماعی انسان دارد. اگر باور های انسان در زندگی و به ویژه در خانواده صحیح و مطابق خواسته های خالق هستی باشد زندگی او هم در مسیر صحیح و متعالی قرار خواهد گرفت و اگر بینش های نادرست جهت دهنده زندگی فرد باشد زندگی را به بیراهه برده و آن را نا متعالی می سازد. از این روست که اسلام بیش از هر چیز به اصلاح شناخت و بینش های انسان اهمیت می دهد و برترین افراد را از نظر ایمان کسانی می داند که از نظر شناخت بر دیگران برتری دارند.

زندگی یک مسلمان بر پایه اسلام و فرهنگ اسلامی و غیر مسلمان بر پایه فرهنگ غیر اسلامی بنا شده است و بر طبق آن عمل می کند. در زندگی مشترک باید مواضع مشترک وجود داشته باشد. چگونه دو نفر که دو فرهنگ متضاد دارند می توانند به هنگام اجرا و عمل هماهنگ باشند از این رو یا گرفتار اختلاف و نزاع می شوند یا یک طرف باید از مواضع خود چشم پوشی کند. از این روست که اسلام در آغاز ازدواج مسئله کفو بودن در مذهب و دین را مطرح می کند. (طاهری، ۱۳۷۰، ص ۱۱) و به همین دلیل است که خداوند متعال بهترین ازدواج را وصلت پاکان و متقیان با یکدیگر می داند و می فرماید: «...وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ...؛ زنان پاک از آن مردان پاک و مردان پاک از آن زنان پاک هستند» (سوره نور (۲۴)، آیه ۲۶)

رعایت کفویت را هم در ازدواج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با خدیجه سلام الله علیها و هم ازدواج آسمانی حضرت علی علیه السلام و حضرت زهرا سلام الله علیها که نمونه بارز یک خانواده متعالی مشاهده می کنیم. (اسکندری، ۱۳۸۱، ص ۱۵۹)

والدین مسئولیت هدایت خانواده را در جهت امور معنوی و محافظت آنها از گناه و پیامد های ناخوشایند آن در زندگی دنیوی و اخروی برعهده دارند عدم توجه اعضای خانواده به باورهای دینی و انجام

رفتارهای خارج از محدوده مجاز شرعی، زمینه برای ضربه به روابط عاطفی مثبت اعضا خانواده و بروز اختلاف می شود. بخشی از این امر به عدم رعایت موازین شرعی در روابط زن و مرد مربوط می شود. همه رفتارها، حالات عاطفی و صفت هایی که در دین اسلام گناه محسوب می شود به روابط مناسب اعضای خانواده آسیب می رساند.

۱-۱. پذیرش مقدرات الهی

یکی از آثار ایمان به خدا رضا به تقدیر الهی است که تاثیر بسزایی در خانواده متعالی دارد. امام علی علیه السلام در این باره می فرمایند: «أَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛ هر حادثه که در جهان پیش می آید، تقدیر الهی است». (ابن بابویه، ۱۳۹۸ق، ص ۳۶۹)

تحصیل رضا این است که انسان بداند آنچه را خداوند برای او مقرر فرموده، اصلح است بر آنچه که خودش خیال می کند، اگر چه فهم و بصیرت او به آن نرسد؛ زیرا خداوند، آفریدگار او به آنچه در دنیا و آخرت برای او بهتر است، دانایتر می باشد. (شبر، ۱۳۸۹) انسان اگر از قضا و قدر الهی ناراحت شود، برای او هیچ فایده ای ندارد. چه بسا بهتر است برای اینکه انسان بتواند خانواده خود را به شاخصه های متعالی برساند باید به قضا و قدر الهی راضی باشد تا به هدف اصلی خود برسد. از امام رضا علیه السلام نقل شده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «فِي قَضَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ خَيْرٍ لِلْمُؤْمِنِ؛ در قضای الهی، خیری برای مومن است» (کوفی اهوازی، ۱۳۰۴ق، ص ۱۵)

بنابراین اعضای خانواده متعالی در تمامی ارکان زندگی خود همواره به دنبال رضایت و خشنودی الهی هستند و به آنچه خداوند به آنها داده راضی و خشنود هستند و به این خاطر نیز همواره رضایت کامل از زندگی را دارند در مقابل بلا و مصیبتی که به آنها می رسد به خاطر اعتماد و اطمینانی که در اثر

افراد خانواده متعالی بدون هیچ عیب و عاری کارهای خود را انجام می دهند و لوازم زندگی را با دست خود فراهم کرده و به خانه می برند. زیرا این کار آنها را متواضع می سازد.

پس چه بهتر است که این تواضع در فضای خانه، حکم فرما باشد تا خانواده به رشد و تعالی برسد. (بهار، ۱۳۸۸، صص ۶۳-۶۲)

۶. عفو و گذشت

از دیگر شاخصه های اخلاقی خانواده متعالی در اسلام عفو و گذشت می باشد. همسران در ابتدای زندگی، یکدیگر را محک می زنند. از این رو به شکل ظریفی، کردارهای هم را در نظر دارند. از آنجا که هر دو بشر هستند، بی شک دچار اشتباهاتی می شوند. اگر روحیه عفو و گذشت را در خود تقویت کنند فرزندان هم به تبع این حسن والدین دارای چنین خصلتی می شوند. خداوند عزوجل می فرماید: «...وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ و باید عفو کنند و گذشت نمایند. مگر دوست ندارید که خدا بر شما ببخشد؟ و خدا آمرزنده مهربان است» (سوره نور (۲۴)، آیه ۲۲)

طبق آیه خدا فرموده که عفو داشته باش. بعد می فرماید صفح داشته باش؛ کرامت داشته باش بدی رو نادیده بگیر. پروردگار عالم در آخرت بدی های آنان را به رو نمی آورد. (مظاهری، ۱۳۹۱، ص ۳۷۶)

اعضای خانواده در مسیر زندگی دچار اشتباه می شوند و هر یک باید با گذشت از خطاهای طرف مقابل، فضای گرم و صمیمی خانواده را حفظ کنند و از طرف دیگر با عفو گذشت، محبوب خداوند متعال خواهند شد و به اهداف خانواده متعالی خواهند رسید. (شیخانی، اسحاقی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۱) دیدن خطا و تقصیر، مشاهده عیب و نقص و خود را به فراموشی زدن، به شکلی که طرف مقابل یقین کند،

انسان از مساله به هیچ عنوان مطلع و آگاه نشده است، از عالیتترین حالات روحی و پر قیمت ترین صفات انسانی که در رسیدن به خانواده متعالی نقش بسزایی دارد. (انصاریان، ۱۳۸۸، ص ۲۴۷) عفو نمودن علاوه بر آثاری مثل ایجاد آرامش روحی و زدودن کینه و فزونی عزت که را در خانواده متعالی به ارمغان می آورد (رفیعی محمدی، ۱۳۹۰، صص ۱۴۷-۱۴۶) غالباً دو اثر مهم به همراه دارد:

اول، در قلب او اثر می گذارد و نسبت به اغماض کننده علاقه پیدا می کند. دوم، چون چشم پوشی از اشتباه یک خلق پسندیده است، همین عمل اخلاقی، آن هم در برابر بدی ها و استحقاق کیفر، فطرت اخلاقی او را بیدار ساخته و از کردار خود پشیمان می سازد و به گونه ای که گاهی خود عفو یک نوع تنبیه محسوب می شود. (امینی، ۱۳۸۴، ص ۴۸۴)

خداوند در قرآن کریم می فرماید: «... فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ؛ پس هر که درگذرد و نیکوکاری کند، پاداش او بر عهده خداست. به راستی او ستمگران را دوست نمی دارد» (سوره شوری (۴۲)، آیه، ۴۰) عفو و گذشت در مسیر زندگی که اعضای خانواده دچار اشتباه می شوند فضای خانواده را گرم و صمیمی کرد، و به تعالی خانواده کمک می کند.

نتیجه

ملاک برتری در خانواده متعالی، برخورداری از فضیلت ها و ارزش های اسلامی است. قرآن کریم منبعی برای شناسایی خانواده متعالی و ویژگیهای آن است. آگاهی از ویژگی های خانواده متعالی و الگوگیری از این خانواده ها اخلاق انسانی را در خانواده ایجاد می کند و یک نگاه الهی به این کانون مقدس می دهد. در نتیجه خانواده در سایه آن به آرامش و هدف نهایی خود که رسیدن به کمال و تعالی است می رسد. آنچه خانواده را در نگاه دین از جایگاهی رفیع برخوردار کرده، کارکردهای منحصر به فردی است که از خانواده، بنیادی مقدس و از ازدواج، پیمان الهی می سازد. زن و شوهر با آگاهی از دستورات اسلام و روابط بین همسران و فرزندان در خانواده موجب تحکیم و پایداری و تعالی این بنا می شوند و با همان انگیزه که بر تشکیل آن اقدام کرده اند بر دوام و تعالی آن اصرار می ورزند تا وحدت

و پویایی این نهاد مقدس حفظ شود. تاکیدهای اخلاقی و سفارش های قرآن و روایت های گرانقدر ائمه اطهار علیه السلام برای تشکیل و تعالی خانواده و آگاهی و معرفت از دستورات الهی، کانون خانواده را در این فراز و نشیب های جامعه نه تنها هرگز دچار لغزش و تزلزل نمی کند بلکه با بیان برتری های الگوی اسلامی و پیروی از آنها امنیت و آرامش را در تحکیم باورها و رفتار های دینی در خانواده متعالی نهادینه می کند.

فهرست منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

فهرست کتب فارسی

۱. اسکندری حسین، آیه های تمدن، چ ۱، تهران، انتشارات صدا و سیما، ۱۳۸۱
۲. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، چ ۲۸، قم، ام ابیها، ۱۳۸۸
۳. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، چ ۳، قم، موسسه بوستان کتاب مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۴
۴. بستان (نجفی)، حسین، خانواده در اسلام، چ ۱، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰
۵. بهار، علیرضا، مهارت های زندگی در قرآن در قرن ۲۱، چ ۲، اصفهان، نقش نگین، ۱۳۸۸
۶. پسندیده، عباس، کانون مهر ورزی، ج ۲، چ ۳، تهران، مرکز امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۸۹
۷. جباران، محمد رضا، علم اخلاق ۲، چ ۱۱، قم، نشر هاجر، ۱۳۹۱
۸. حسینی دشتی، مصطفی، معارف معارف، ج ۳، چ ۴، ج ۵، چ ۱، تهران، موسسه فرهنگی آرایه، ۱۳۸۵
۹. حسینی نسب، داود، فرهنگ واژه ها، تعاریف و اطلاعات تعلیم و تربیت، چ ۱، تبریز، انتشارات احرار، ۱۳۷۵
۱۰. رفیعی محمدی، علی محمد، نسیم عشق، چ ۵، قم، انتشارات رسول اعظم (ص)، ۱۳۹۰

۱۱. روحانی نژاد، حسین، توکل، چ دوم، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۲
۱۲. ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قران و حدیث، قم، سازمان چاپ و نشر الحدیث، ۱۳۸۷
۱۳. زاهدی مازندرانی، محمد جواد، فرهنگ علوم اجتماعی، چ ۱، انتشارات مازیار، ۱۳۷۶
۱۴. سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش انسان و روانشناسی، چ ۸، قم، انتشارات سبحان، ۱۳۹۱
۱۵. سعیدی، سعید، فرهنگ تاج المعاجم، چ ۱، قم، نشر ادیان، ۱۳۸۵
۱۶. شیخانی، علی باقر، حسین اسحاقی، سریر سخن، چ ۱، قم، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۴
۱۷. شیرازی، حسن، آشنایی با خدای جهان، تهران، بی نا، بی تا
۱۸. شیرازی، رضا، حسین صالح، مهدی مراد حاصل، فرهنگنامه مفید، ج ۲، چ ۳، تهران، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۸۹
۱۹. طاهری حبیب الله، سیری در مسائل خانواده، بی جا، انتشارات بهمن، ۱۳۷۰
۲۰. ظهیری، افشین، کاظم پری پیکر، دانش خانواده، چ ۱، کرج، انتشارات الماس البرز، ۱۳۹۲
۲۱. عمید، حسن، فرهنگ فارسی، ج ۲، چ ۱، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۹۰
۲۲. علی اکبری، راضیه، سبک زندگی قرانی، چ ۱، قم، انتشارات هاجر، ۱۳۹۴
۲۳. فیض کاشانی، محسن، اخلاق حسنه، بی جا، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۶۲
۲۴. کاشانی، محسن، مهجه البیضاء، ج ۸ مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۷
۲۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی، چ ۱، تهران، انتشارات معین، ۱۳۸۱
۲۶. _____، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، چ ۱، تهران، حیدری، ۱۳۸۲
۲۷. محمودیان، حسین، محمدرضا شرفی، سهیلا خوش بین، احمد احمدی، دانش خانواده، چ ۹، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ۱۳۸۳
۲۸. مظاهری، حسین، اخلاق در خانه ۱، چ ۱۹، قم، حافظ، ۱۳۹۱
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قران، ج ۱، قم، مدرسه الامام علی بن ابیطالب، بی تا
۳۰. محدثی جواد، راه زندگی، الفبای سعادت خانواده، چ ۲، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۴

۳۱. نراقی، احمد، معراج السعاده، چ ۴، تهران، انتشارات آدینه سبز، ۱۳۹۱

فهرست کتب عربی

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، التوحید (للسدوق)، محقق (هاشم، حسینی) چ ۱، قم، جامع مدرسین، ۱۳۹۸ ق.
۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، مصحح (مصطفی درایتی)، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش
۳. کوفی اهوازی، حسین بن سعید، المومن، قم، موسسه امام مهدی (عج)، ۱۳۰۴ ق
۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح (علی اکبر غفاری و محمد آخوندی)، ج ۲، چ ۴، تهران دارالکتاب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق
۵. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، چ ۴۰، بی جا، دار الحیاء التراث العربی، بی تا، ۱۴۰۴

مقالات

۱. مروتی، سهراب، رضایی، زهرا، ویژگی های خانواده متعالی در اسلام با تکیه بر فرهنگ رضوی، فصلنامه فرهنگ رضوی، سال چهارم، شماره ۱۴، ۱۳۹۵